

О. Ф. Немировська

**АНТРОПОНОМІНАЦІЇ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ
ХРОНОТОПУ**

**(на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького
“Гетьман Іван Виговський”)**

Процес освоєння художньою літературою реального історичного часу і простору, реальної історичної особи є порівняно новою темою лінгвістичних досліджень. Якщо з точки зору літературознавства жанр історичної прози і поезії вивчений достатньо глибоко, то мовознавчий аспект проблеми сконцентрований, в основному, на вивченні хронологічно маркованої лексики. Сьогодні ця проблема вивчається на матеріалі російського, українського, англійського історичного роману (В. А. Буда, Г. М. Гайдученко, О. В. Коваленко, Є. М. Михайлова, Є. Ф. Петрищева та ін.). Інші аспекти цього питання, зокрема, граматичні й стилістичні засоби створення художнього часу і простору (ХЧП) майже не розробляються.

Однією з ознак жанру історичного роману (ІР) є локально-темпоральна структура тексту, або художній хронотоп, що виражає

єдність і взаємозв'язок ХЧП [2; 4]. Для ІР відтворення часу і простору певної історичної епохи і суспільства є важливою ознакою мовної та художньої цілісності твору [6:17]. Мовні і стилістичні засоби створення хронотопу можуть бути різними: темпоральна і композиційна побудова тексту, що передбачає відхилення від основної лінії оповіді, які носять проспективний або ретроспективний характер, використання хронологічно маркованої лексики, граматичні темпоральні засоби та ін. Одне з центральних місць в організації і структурній цілісності художнього твору взагалі та ІР зокрема належить ономастичній лексиці. Центр ономастичного простору (ОП) художнього твору становлять антропоніми і топоніми, що окреслюють час і простір, в якому розгортається дія.

Існують поодинокі розвідки з функціонування ономастичної лексики в жанрі ІР. Ці дослідження в основному акцентують на стилістичних і текстоутворюючих функціях онімів. Відтворення ж історичного колориту та створення хронотопу засобами ономастичного письма майже не висвітлюється.

Отже, **тема** нашої розвідки здається цікавою і актуальною, тим більше, що **матеріалом** дослідження послужив історичний роман І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський”, який після 1899 року, вийшовши один раз у Львові, майже сто років знаходився під забороною. У творі відбивається багатогранна історична дійсність часів Переяславської Ради 1654 року, автор змальовує яскраву й неординарну постать гетьмана Івана Виговського, наступника Богдана, показує його особисту і сімейну трагедію. Автор змалював трагічну епоху в історії України з усіма її історичними явищами, з великою кількістю дійових осіб-персонажів та історичних осіб, що тільки згадуються, яких всього у романі нараховується 118 одиниць.

Предметом нашого дослідження є антропономіації у вищезгаданому романі, що становлять досить великий за обсягом і цікавий шар лексики. **Мета** розвідки — показати роль антропонімікону як засобу створення хронотопу в жанрі історичної прози, де переважна більшість антропонімів виконує функції номінацій **реальних** історичних осіб, що є дійовими персонажами твору.

На думку І. В. Мурадян, “в художньому твору історична особистість — це не сума енциклопедичних відомостей про цю особу,

а художній образ, який відбиває концепцію автора, що може далеко відходити від реальності” [7:123]. Дане твердження цілком узгоджується з авторською концепцією І. С. Нечуя-Левицького, що у значних історичних постатях показує людей з їхніми непротистими проблемами й переживаннями і тим самим відкриває перед історичним романом значні перспективи [8:20].

Власні імена (ВІ) реальних історичних осіб у романі не є однорідними за своєю відомістю: це ВІ не тільки видатних осіб епохи, а й людей, популярність яких є обмеженою в часі і просторі. Що стосується ВІ вигаданих персонажів, то вони також іменуються за принципом соціально-історичної правдоподібності [10:15]. Всі вони є національними і загальнолюдськими онімами-концептами [5:83], створюють стилістичні конотації, емоційно-експресивні відтінки і неповторне самотутнє історико-народне підґрунтя твору [11:119]. Антропоніми є не тільки складовою ономастичної системи твору, а й досить активною його частиною, що “визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастикону в художньому творі” [10:12], в тому числі з точки зору часового і просторового континууму.

Вже на початку твору, в заголовку, читач зустрічає антропонім — ВІ головного персонажа, яке створює своєрідну перспекцію, зацікавлює, викликає певні асоціації з історичним минулим і поступово розкривається у процесі оповіді, стаючи вагомим чинником окреслення просторово-часових меж роману. Заголовок — це рамковий знак, що потребує обов’язкового ретроспективного осмислення. У більшості випадків ВІ, винесене в заголовок, “має внутрішню форму, що її задає автор (...) Заголовки, представлені власним ім’ям, будучи порожніми з точки зору семантики, набувають значення в процесі функціонування в тексті” [1:3]. У досліджуваному творі ВІ, винесене в заголовок, є найбільш частотним, читач зустрічається з різними його варіантами, починаючи з першої сторінки, а словосполучення-заголовки *гетьман Іван Виговський* автор уживає лише один раз, в епілозі, підводячи сумні підсумки життя і діяльності гетьмана — наступника Богдана Хмельницького:

“Неспокійне було життя й сумна й нечисна була смерть гетьмана Івана Виговського, доброго, щирого патріота, тонкого полі-

тика, оборонця прав України, чоловіка великого розуму та європейської просвіти” [8:426]. Отже, починаючи з першого знаку твору — заголовку — Ві стає дійовим засобом створення хронотопу.

Антропонімікон роману чітко розподілений за локальними і темпоральними ознаками. Це головний персонаж твору *Іван Виговський* та його дружина *Олеся*, їхні родичі *старий Євстафій Виговський*, *Данило й Катерина Виговські*, *Костянтин Виговський*, пані *Якилина Павловська* та її дочки *Марина* і *Прися*, *Богдан* і *Христофор Стеткевичі*, Олесині брати *Михайло*, *Ян*, *Юрій*, *невістка Маруся Стеткевичева* з дочкою *Христиною*, князь та княгиня *Любецькі*, *Соломирецькі*, *Огінські*, *Друцькі*, *Четвертинські*, пані *Суходольська*, князь *Соломирецький* з князівною *Зинаїдою*, *Павлина Рудницька*, *Раїна*, жінка *Юрія Стеткевича*, *Ганна з Огінських*, *Францкевичева*, приятельки *Олесі Лговська*, *Подарицька*, *Грушова*, син *Олесі Остапко*, *кралець Васильківський*. Це оточення Івана Виговського, його однодумці й супротивники — *овруцький староста Юрій Немирич*, *ніжинський полковник Василь Золотаренко*, *чернігівський полковник Подобайло*, *полковник Павло Тетеря*, *обозний Тиміш Носач*, *миргородський полковник Грицько Лісницький*, *перяславський полковник Тиміш Цюцюра*, *корсунський полковник Петренко*, *вінницький полковник Богун*, *канівський полковник Лизогуб*, *полковники Антон Жданов*, *Гуляницький*, *Дорошенко*, *Джеджелик*, *воєвода Шереметьєв*, *військовий осавул Ковалевський*, *генеральний суддя Богданович-Зарудний*, *Яким Сомко*, *Прокіп Верещага*, *Нечай*, *Верещака*, *Сулима*, *Сулимка*, *генеральний писар Груша*, *старий слуга Ярема*. Це також родина *Демка Лютая*, супротивника Виговського — *дружина Ольга* та *син Зінько*, *онук Ярема*, його оточення — *гетьман Павло Карпович Гудзан*, якого прозвали *Павлюком*, *атаман Іван Сірко*, *полковник Скидан*, *зрадник-козак армянин Ілляш Караймович*, *козаки Чухрай*, *Міняло*, *Брюховецький*, *Мартин Пушкар*, *Пушкаревий син Кирик*.

Яскраво змальовано в романі образи *гетьмана Богдана Хмельницького* та представників його родини — *третьої жінки Ганни*, *сина Юрія*, *дочки Олени Нечасвої*, згадується *друга Богданова жінка Чаплинська*, *колишній чоловік Ганни Пилип*.

Окрему групу антропонімів становлять Ві представників *польської шляхти* на чолі з *королем*, представників *Москви* на чолі з

царем, татарської, шведської, трансільванської аристократії — король **Ян-Казимир**, польський посланець **Казимир Беншовський**, пан **Грондський**, литовський польський гетьман **Радзивілл**, польський польний гетьман **Андрій Потоцький**, **Миколай Потоцький**, **Самійло Ляц**, **Ляндскоронський**, **Євлашевський**, воєвода **Адам Кисіль**, **Чарнецький**, **Любомірський**, полковник **Себастьян Маховський**, **Данило Олівемберг**; московський цар **Олексій Михайлович**, боярин **Бутурлін**, дяк **Василь Михайлов**, московський патріарх **Нікон**, московський посланець **Портомоїн**; шведський король **Карл-Густав**, генерал **Вільгельм Карлус**, трансільванський князь **Ракочій**, татарський хан **Батий**, **Карач-бей**: представників українського духовенства — київські митрополити **Сильвестр Косов** і **Діонісій Балабан**, печерський архімандрит **Йосиф Тризна**. Вони створюють яскравий національний колорит і водночас, разом з іншими мовними засобами, також окреслюють просторово-часову домінанту оповіді.

З метою створення певних конотацій, асоціацій-паралелей і контрастних протиставлень уживаються в романі Ві **Катерина П**, **Петро Великий**, **Дорошенко**, **Мазепа**, **Кальвін**, французький мандрівник **Боплан**, **Олексій**, чоловік **Божий**; Ві героїв старовинного німецького роману *старий рицар*, князь **Адольф**, рицар **Герман**, князівна **Розалія**, циганка **Санда**. Так, словосполучення *вчитель наш* **Кальвін** закономірно уживається в мові старого кальвініста **Христофора Стеткевича**, створюючи штрих до його характеристики, Ві **Олексій**, чоловік **Божий** в мові **Павлини Рудницької** також характеризує **Христофора**. Ві **Боплан** уживається в мові автора про тодішній стан народу, Ві **Дорошенко**, **Мазепа**, **Катерина П**, **Петро Великий** уживається в епілозі в роздумах автора про особистість **Івана Виговського**, де він порівнює гетьмана-страдника з видатними діячами історії. Ві другої підгрупи уживаються в мові тітки **Олесі Павлини Рудницької**, котра оповідає небозі свій улюблений німецький роман; це створює паралель між коханням **Германа** і **Розалії** та **Олесі** і **Виговського**.

У процесі відображення історичної дійсності автор завжди використовує певні, історично обумовлені імена. Але “з різних засобів іменування історичної особи він вибирає такі, що передають його оцінку, його ставлення і ставлення до цієї особи інших персонажів” [7:123]. Продовжуючи цю думку, додамо — різні засоби

іменування відіграють роль і у створенні хронотопу. За цим принципом побудовані номінаційні ряди багатьох персонажів. Перш за все, це іменування головних героїв, *гетьмана Івана Виговського* та його дружини *Олесі*. Ці антропоніми є центральними в системі номінацій, відповідно до цього їхня варіативність і частотність уживання є найбільш високою: протягом 259 друкованих сторінок прізвище *Виговський* уживається 424 рази, *Іван Виговський* — 58, *Іван Остапович* — 66. Інші варіанти і замітники-апелятиви (ЗА) є також часто вживаними.

Система номінацій головного персонажа чітко узгоджується з локально-темпоральними критеріями твору. Спочатку *Виговський* — *генеральний писар Богдана* і наречений *Олесі*; відповідно з цим уживаються різні варіанти іменування: *Виговський*; *Іван Остапович*; *Іван Виговський*; *Іван Остапович Виговський*; *пан Виговський*; *козак-шляхтич Виговський*; *пан Іван*; *пан Іван Остапович*; *генеральний писар Іван Остапович Виговський*; *генеральний писар Виговський*; *писар Іван Виговський*; *генеральний писар Іван Виговський*; *військовий писар Іван Виговський*; *писар*; *пан писар*; *генеральний писар*; *пан генеральний писар*; *великий канцлер України*; *великий канцлер війська Запорозького*; *той гетьманський писар*; *пишний козак*; *цей пишний козак-красень*; *цей козак з убогих шляхтичів з села Вигова*; *простий ходачковий шляхтич з села Вигова з Волині*; *такий поважний і немолодий козак*.

У процесі розгортання дії в часі і просторі номінаційна партія головного персонажа ніби розпадається на дві частини: починаючи з 5 розділу, після обрання *Виговського* гетьманом з'являються й відповідні номінації, часто вони уживаються разом з описовими конструкціями:

Іван Виговський, *гетьман на той час*, *війська Запорозького*; *новий гетьман Виговський*; *гетьман Виговський*; *гетьман Іван Виговський*; *гетьман Іван*; *новий гетьман України Іван Виговський*, *гетьман і великий князь Виговський*; *гетьман*; *ясновельможний гетьман*; *гетьман і великий князь Русі*; *великий князь*; *великий князь і гетьман України*; *колишній Богдановий генеральний писар*. З усіх ЗА найбільш частотною є лексема *гетьман*, що уживається у тексті 201 раз у мові автора і різних персонажів.

Історичний колорит епохи яскраво передається також епітета-

ми-характеристиками *польський наймит, королівська собака, польський підлиза*, якими нагороджують *Виговського* козаки з оточення його супротивника *Демка Лютая*.

Відповідно до історичної правди, законів реалістичного письма, часових і просторових категорій побудована номінаційна партія дружини *Виговського Олесі*; вона також умовно розпадається на 2 частини, що зумовлене зміною сімейного і соціального статусу героїні, причому найбільш частотними є *ВІ Олеся* (300 разів) і *ЗА гетьманша* (191 раз):

1) на початку твору — *Олеся; Олеся Богданівна; Олександра Богданівна; Олена Богданівна; Олена Стеткевичева; Стеткевичівна; Олеся Стеткевичівна; Олена Стеткевичівна; Олена; ота снігова Олена; та білява Олеся; молода Олеся; панна Стеткевичівна; панна Олеся; панна Олена; моя Олеся; твоя Олеся; мила Олеся; моя кохана Олеся; якась незнайома чарівна панна; молода панна і молода дівчина; та лелійно-біла панна; кругловида панянка; гарна білява панна; родичка князів і сенаторів; дочка Богдана Стеткевича*.

2) починаючи з 5 розділу — *Виговська; Олена Виговська; Олеся Виговська; молода Виговська; гетьманша Олеся; гетьманша Виговська; жінка; жінка-шляхтянка; жінка Виговського; пані; гетьманша; моя гетьманша, ця гетьманша; нова гетьманша; ця нова гетьманша; гетьманша-шляхтянка; молода гетьманша-шляхтянка; наша гетьманша; смілива гетьманша; поважна гетьманша; ясновельможна; ясновельможна гетьманша; ясна пані; ясновельможна молода гетьманша; велика княгиня; нова велика княгиня; гетьманша й велика княгиня*.

Аналогічно побудовані номінаційні ряди й інших персонажів. Так, *теперішня Богданова жінка, гетьманша Ганна* у процесі розгортання сюжету стає *старою гетьманшею*; дочка *Якилини Павловської Маринка* з молододі дівчини, *панянки, молододі шляхтянки* внаслідок одруження стає *невісткою-шляхтянкою, молододю, молододю козачкою, молодицею, гетьманшиною сестрою*. Батько нового гетьмана, *старий Євстафій Виговський* на початку іменується *старий Євстафій, старий Остап Виговський, старий батько Остап, старий Виговський, старий, старий батько*, а в другій половині твору — *старий батько гетьмана Євстафій Виговський, гетьманів батько, старий гетьманів батько*.

З метою створення колориту епохи, розкриття історичної правди, іноді для відображення масштабності подій І. С. Нечуй-Левицький вдається до нагромодження онімів, в тому числі і антропонімів. С. В. Перкас уживає стосовно нагромодження топонімів термін **топонімічні масиви** [9:13-15], який здається зручним і доцільним також відносно інших розрядів ономастичної лексики. Такі масиви, на думку вченого, створюють емпфузу і градацію, що у певному контексті підсилює експресивність, а в жанрі ІР сприяє відображенню історичної правди, створенню хронотопу. В досліджуваному творі ономастичні масиви зустрічаються досить часто, в основному, серед антропонімів і топонімів. Так, перший абзац роману насичений антропонімаціями та іншими розрядами онімів і ЗА; він одразу вводить читача у ХЧП твору:

“В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед московськими посланцями. Після того московські посланці мали через тиждень виїхати до Києва, щоб прийняти присягу од духовенства, київських козаків та городян. Богдан Хмельницький послав свого генерального писаря Івана Остаповича Виговського поперед посланців до Києва. Гетьман знав, що київський митрополит Сильвестр Косов і все київське духовенство не хотіли приставати на підданство московському цареві, і боявся, що митрополит, може, не вийде назустріч посланцям з процесією і не схоче привести до присяги киян” [8:169].

На початку 4 розділу при описі історичних подій, що відбулися після Переяславської ради 1654 року, автор знову вдається до номінаційного масиву (НМ): *гетьман Богдан Хмельницький, Богдан; цар, московський цар, цар Олексій; шведський король Карл-Густав, Карл-Густав; генерал Вільгельм-Карлус, Карлус; ніжинський полковник Василь Золотаренко; чернігівський полковник Подобайло; литовський польський гетьман Радзивілл; король Ян-Казимир, Ян-Казимир, король; Бутурлін; Чарнецький; Любомирський; Ляндс-коронський* [8:245-246].

Антропонімічні масиви (АМ) і сполучення антропонімів зустрічаються у тексті багато разів:

1) у контексті про житті брата майбутнього гетьмана *Данила Виговського* в домі старого батька *Євстафія: Данило Виговський,*

старий *Євстафій Виговський*, батько *Івана Остаповича*, старий *Євстафій*, *Іван Остапович* і *Данило*, старша дочка гетьмана *Богдана Катерина* [8:175];

2) у розповіді *Катерини* і *Якилини Павловської* про високу рідню *Олесі*: “Він [Олесин батько. — О. Н.] мав рідню між сенаторами, магнатами, князями *Соломирецькими* й *Любецькими*, *Друцькими*, *Четвертинськими* і пнувся собі за значною ріднею, бо сам був роду сенаторського” [8: 182]; дід *Олесин*, моя мати *Ганна*, з *Огінських*, *Ян*, *Христофор*, Олесин батько, *Олеся*, *Михайло*, перша *Богданова* жінка, князівна *Соломирецька*, друга *Богданова* жінка — католички *Францкевичева*, *Богдан Стеткевич* [8:189]; “Але в неї, бачите, багато усякої високої рідні: і князі *Соломирецькі*, і князі *Друцькі-Горські*, і *Огінські*” [8:196];

3) у контексті про зустріч *Олесі-гетьманші*: *Ганна Хмельницька*, *Катерина*, *Олена*, *Данило Виговський*, *Павловська*, *Подарицька*, *Рудницька*, *Лговська*, якась родичка гетьмана, *Виговська*, *Маринця*, *Христина*, кравець *Васильківський* [8:291-292];

4) при описі наради у *Виговського*: *Виговський*, *Беньовський*, *Юрій Немирич*, князь *Соломирецький*, *Данило Виговський* [8:302];

5) при змалюванні підготовки до повстання: гетьман, *Виговський*, *Немирич*, ніжинський протопоп *Филимонов*; *Богданів шурин*, полковник ніжинський *Василь Золотаренко*, переяславський полковник *Тиміш Цюцюра*, *Яким Сомко*, отаман *Іван Сірко*, *Богданів син Юрій* [8:388].

6) в епілозі при описі подій після поразки *Виговського*: *Юрій*, *Юрій Хмельницький*, *Сірко*, *Виговський*, генеральний писар *Груша*, обозний *Носач*, польський коронний гетьман *Андрій Потоцький*, *Верещак*, *Сулима*, миргородський полковник *Лісницький*, *Данило*, *Данило Виговський*, *Гуляницький*, *Дорошенко*, король *Ян-Казимир*, *Олена Виговська*, *Катерина*, *Павло Тетеря*, *Тетеря*, *Раїна*, *Костянтин Виговський*, *Юрій Стеткевич*, воєвода *Шереметьєв*, *Сулимка*, *Маховський*, княгиня *Любецька*, пані *Суходольська*, *Остапко*, *Богдан*, *Богдан Хмельницький*, *Дорошенко*, *Мазепа*, *Катерина II*, *Петро Великий* [8:419-427].

У деяких контекстах ВІ та АМ створюють опозиції як між собою, так і на різних лексичних рівнях: його царське величество — трансільванський князь *Ракочій* [8:259]; козацька старшина — Ви-

говський і **Беньовський** [8:305]; *гетьманша Виговська та її висока рідня — Демко Лютай* [8:316]; *Маринчина рідня: князі Любецькі, Соломирецькі, Огінські, Стеткевичі — Демко Лютай* [8:340]. Але найяскравішу опозицію наприкінці твору утворює Ві **Виговський** — **Маховський**, коли йдеться про загибель *Івана Виговського* від руки польського полковника *Себастьяна Маховського*. Обидва Ві на чотирьох сторінках уживаються відповідно по 19 разів, причому Ві **Маховський** доповнюється різними варіаціями й описовими конструкціями: *полковник Себастьян Маховський, здичілий і жорстокий чоловік; полковник Маховський; якийсь нікчемний полковник Маховський; здичілий і звіркуватий Маховський; лютий Маховський; звірячий вид Маховського*. Загибель **Виговського** супроводжують його передсмертні роздуми, що підсилюють цю контрастну опозицію: “— *Невже я впаю од польських куль? Невже мене вбили поляки, котрих я так любив? — промовив Виговський і вхопився за серце*” [8:422]. Останній приклад завдяки лексемам *поляки, польські* повністю узгоджується з трагічною долею *гетьмана Івана Виговського*.

Таким чином, результати дослідження антропонімацій, їх функцій і ролі у створенні хронотопу в романі І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” показали, що прагматична спрямованість ІР, обумовлена його жанром, визначає певні особливості функціонування антропонімів. Саме жанр ІР, на нашу думку, найбільше з усіх жанрів підпорядкований законам реалістичного письма і це зумовлює використання **реального** ономастиконоу, в тому числі і антропонімів. У досліджуваному творі широко уживаються Ві **реальних** історичних осіб, що зумовлено темою, ідеєю, жанром твору. Ві вигаданих персонажів створені автором відповідно до законів реалістичного письма, відображують реальний антропонімічний фон описуваної історичної епохи. Всі антропонімації служать відтворенню історичної правди, масштабному зображенню історичних подій, чіткому визначенню місця і часу дії.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що антропонімації в романі І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” виконують важливу функцію створення художнього цілого у його єдності, закінченості і глибині ідейного змісту. Ре-

зультати дослідження можуть бути використані при створенні загальної теорії літературно-художньої ономастики, у спецкурсах та спецсемінарах при вивченні стилістичних особливостей художнього тексту і зокрема жанру ІР.

1. Автентьева Л. А., Бакастова Т. В., Евса Т. А. Метафоризация имени собственного, вынесенного в заголовок художественного произведения // Исследования целого текста: Тезисы докл. и сообщ. — М., 1986.

2. Бахтин М. М. Время и пространство в романе // Вопросы литературы. — 1974. — №3.

3. Грищенко Т. Б. Ономастикон художнього тексту як об'єкт цілісного аналізу // Щорічні записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць. — Одеса, 1999. — Вип. 6.

4. Денисова О. Е. Антропонимизация как средство создания хронотопа в англоязычном приключенческом романе // Записки з романо-германської філології. — Одеса, 1998. — Вип. 3.

5. Карпенко О. Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Одеса, 2002. — Вип. 6.

6. Коваленко О. В. Хронологически маркированная лексика как фактор текста в жанре исторического романа (на материале художественной прозы В. Скотта): Дис.... канд. филол. наук. — Одесса, 2002.

7. Мурадян И. В. Имена исторических лиц в художественной прозе А. С. Пушкина // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. трудов. — К., 1988.

8. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Гетьман Іван Виговський / Упоряд. текстів та передм. І. О. Помазана. — Харків, 2003.

9. Перкас С. В. Парадигматические и синтагматические аспекты лингвострановедческого потенциала топонимов в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980.

10. Силаева Г. А. Антропонимия художественных произведений Л. Н. Толстого: Учебн. пособие по спецкурсу. — Рязань, 1986.

11. Шотова-Ніколенко Г. В. Імена історичних осіб у романі Ю. Яновського "Чотири шаблі" // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Одеса, 2005. — Вип. 8.